

บทบาทของสถาบันวัดในการพัฒนาชุมชน

The Buddhist Temple Role on the Community Development

พระบัวสอน ทองสลับ

หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

บทคัดย่อ

การศึกษบทบาทของสถาบันวัดในการพัฒนาชุมชน: เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่อาศัยข้อมูลเพื่อสนับสนุนวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษบทบาทของสถาบันวัดในการพัฒนาชุมชน เงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้บทบาทของสถาบันวัดเป็นอย่างนั้นพบว่า ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติในบริบทของสถาบันวัดในการพัฒนาชุมชน โดยรอบมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตลอดเวลา บทบาทบางประการลดคุณค่าลง บางประการสลับซับซ้อนขึ้น บางประการสูญหายไป บางประการเกิดขึ้นใหม่ เป็นไปตามหลักอนิจจัง วิพากษ์วิธีและวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นอย่างผสมผสาน โดยมีวัฒนธรรมเป็นแกน มีประชากร ทรัพยากรธรรมชาติ เทคโนโลยี ภูมิศาสตร์ การเมือง การปกครอง การศึกษา กระแสโลกาภิวัตน์ นโยบายและแผนพัฒนาของภาครัฐและคณะสงฆ์ เป็นปัจจัยและเงื่อนไข และพบว่า แนวทาง ส่งเสริม ปรับปรุง และพัฒนาบทบาทของสถาบันวัดจะต้องวางแผน กำหนดเป้าหมายและทิศทางที่ชัดเจนให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนที่กำลังเปลี่ยนไป

คำสำคัญ: บทบาทสถาบันวัด /การพัฒนาชุมชน

ABSTRACT

This study the Buddhist temple roles in the community development it was a qualitative study based on and supported. The objective was to study the Buddhist temple role in the community development, including conditions and factors causing such the Buddhist temple role. The study results show that the characteristics of economy, society, culture, and natural resources in the context of the Buddhist temple role on the community development the surrounding communities have been changing all the time. As a result, the Buddhist temple role on the community development must change as well. Some issues had reduced in value, some had become more complicated, some no longer existed, and some emerged in a new role. These finding are in accordance with the rule of uncertainty, method criticism, and evolution. Culture acted as a main factor, while population, natural resources, technology, geography, politics and administration, education, globalization, policy, and the development plan formats by the government and other hierarchies were influencing factors and conditions. Moreover, it was found that as a guideline for encouraging, improving, and developing a community role, the Buddhist monastery must plan and specify its targets and direction clearly, in order to be in line with the context of the changing community. As for the recommendations for any future research, the community should participate in the research. Both the Buddhist monastery and community can start developing together, while the research is performed. The most significant point for further research is to study the appropriate role of a Buddhist monastery in the development of surrounding communities, where most of the people earn their living in an industrial factory.

Keyword: The Buddhist Temple Role / community development

บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศพระพุทธศาสนา คนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา และนับถือมานานตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีจนถึงสมัยปัจจุบัน บทบาทของวัดที่มีต่อชุมชนในอดีตที่ผ่านมา นั้น วัดจัดว่าเป็นสถาบันหลักของชุมชน และเป็นศูนย์กลางของการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น เป็นสถานศึกษา เป็นที่พยาบาลคนเจ็บป่วย เป็นที่ฝึกอาชีพ เป็นที่พักของคนเดินทาง เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจในเทศกาลงานประเพณีต่างๆ เป็นศูนย์ศิลปกรรม เป็นที่ใกล้เคียงข้อพิพาท เป็นที่บำเพ็ญกุศลและคลังวัสดุของชุมชน วัดจึงเปรียบเสมือนเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน และศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2545: 209) วัด คือสถานที่ทางศาสนา ตามปกติแล้วจะมีเสนาสนะและอาคารวัดต่างๆ เป็นที่พำนักอยู่อาศัยและปฏิบัติธรรมวินัยและประกอบศาสนกิจของพระภิกษุสงฆ์ ตลอดจนเป็นที่บำเพ็ญกุศลต่างๆ ของพุทธบริษัทโดยทั่วไป (สำนักเสริมศึกษาและบริการสังคม, 2537: 130) ตามมาตรา 31 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้จำแนกวัดเป็น 2 อย่าง คือ (1) วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา พร้อมทั้งจะใช้เป็นสถานที่กระทำการสังฆกรรมตามพระวินัยได้ทุกประการ เป็นวัดที่สมบูรณ์ด้วยฐานะทั้งทางกฎหมายและทางพระวินัย (2) สำนักสงฆ์ ซึ่งยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา แต่สามารถใช้เป็นสถานที่พำนักอยู่อาศัยสำหรับพระภิกษุสงฆ์ได้ ฐานะทั้งทางกฎหมายเป็นนิติบุคคลโดยสมบูรณ์แล้ว ส่วนฐานะทางพระวินัยยังไม่พร้อมที่กระทำการสังฆกรรมตามพระวินัยทุกประการได้ (พระเมธีธรรมาภรณ์, 2539: 93) แต่ในสภาพสังคมปัจจุบัน ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสังคม หรือกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้การเปลี่ยนแปลงของชุมชนเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และประการสำคัญคือการที่ประเทศไทยได้พัฒนาความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้น ทำให้สังคมชนบทของไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมเมืองมากขึ้น ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันของชุมชนจึงเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบพึ่งพาตนเอง เป็นสังคมบริโภคนิยม ซึ่งได้ก่อให้เกิดความเสื่อมถอยทางด้านศีลธรรมและจริยธรรมแก่ผู้คนในชุมชน ทำให้ผู้คนในชุมชนเริ่มเหินห่างจากวัดมากขึ้น ก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่างๆ ตามมา การทำให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชนเช่นเดิมนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่วัดแต่ละแห่งจะต้องช่วยกันพัฒนาทุกด้าน โดยเฉพาะด้านกิจกรรมเพื่อประโยชน์ของชุมชนนั้นๆ พระสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นผู้นำที่มีบทบาทมากด้านการเป็นผู้นำทางด้านจิตใจในอดีตหรือแม้กระทั่งในปัจจุบัน จึงต้องรับภาระร่วมกับผู้นำชุมชนในการพัฒนาวัดเพื่อพัฒนาชุมชน เพื่อให้วัดเป็นสถานที่ดึงดูดมวลชนโดยใช้หลักการจัดกิจกรรมทางศาสนา และใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องขัดเกลา พัฒนายกระดับจิตใจของเด็กเยาวชนและประชาชนรอบวัดให้มีภาวะจิตใจที่แผ่ด้วยคุณธรรมที่สูงขึ้น ซึ่งจะก่อให้เกิดผลดีทางการพัฒนาบุคลากรให้แก่สังคมและประเทศชาติต่อไป (พระมหาอาคม ปญญาโร, 2546: 2) วัดจึงเป็นหน่วยปฏิบัติการหลักของสถาบันพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ถ่ายทอดวิชาการ ศิลปธรรม จริยธรรม วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ไปสู่ชุมชน เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนเป็นอย่างมาก นั่นคือวัดกับชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดลึกซึ้งจนยากที่จะแยกออกจากกันได้ วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนผูกพันกับวัดตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย วัดจึงเปรียบเหมือนชีวิตจิตใจหรือจิตวิญญาณของชุมชน และในขณะเดียวกันชุมชนก็เปรียบเสมือนร่างกาย ที่ทั้งสองฝ่ายจะต้องอาศัยเกื้อกูลและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังนั้นวัดและชุมชนจะต้องสมานฉันท์ให้ความร่วมมือร่วมใจ และประสานสัมพันธ์อยู่คู่กันตลอดไป

วัดเป็นทุกอย่างของสังคม เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในชุมชนและสังคมและเป็นศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆ ทางสังคมเป็นส่วนประกอบที่จะขาดเสียมิได้สำหรับชุมชนในแต่ละระดับ โดยมีพระสงฆ์เป็นตัวแทนของวัดในการปฏิบัติกิจกรรมทางสังคมของวัด ทำให้พระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างแนบแน่นเช่นเดียวกับวัด พระสงฆ์จึงมีลักษณะของความเป็นผู้นำในทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้นในวัด เมื่อวัดเป็นศูนย์กลางที่รวมจิตใจ พระสงฆ์ก็มีฐานะเป็นผู้นำทางจิตใจของชุมชน เป็นศูนย์รวม

แห่งความเคารพเชื่อถือและความร่วมมือต่างๆ และนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน วัดมีบทบาทสำคัญยิ่งในการสืบทอดพระพุทธศาสนา ทั้งเป็นแหล่งเผยแพร่วิชาการต่างๆ ไปสู่สังคม ตลอดถึงศิลปวัฒนธรรมของไทยส่วนใหญ่มาจากวัดแทบทั้งสิ้น กล่าวคือ วัดเป็นทั้งสถานศึกษา สถานสงเคราะห์ สถานพยาบาล สถานบันเทิง สโมสร พิพิธภัณฑสถาน เป็นต้น (พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต). 2527: 209) ในขณะเดียวกันพระสงฆ์มีบทบาทเป็นผู้นำชุมชน เป็นที่พึ่งพิงทางด้านจิตใจของผู้นับในสังคม หรือแม้แต่กิจการสาธารณประโยชน์ทางสังคม พระสงฆ์ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วย ซึ่งทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าสถาบันพระพุทธศาสนาได้วางตนให้เป็นส่วนหนึ่งที่ผสมผสานกลมกลืนกับสถาบันอื่นๆ ในสังคมมาโดยตลอด พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้ด้วยการสงเคราะห์และเกื้อหนุนจากสังคม ในทำนองเดียวกันนี้ วัดและพระสงฆ์เป็นผู้ที่ให้คุณประโยชน์และช่วยเหลือเกื้อกูลสังคมด้วยเช่นกัน ดังนั้นวัดและพระสงฆ์จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อชุมชนและสังคม ทั้งนี้แต่ละชุมชนหรือหมู่บ้านต่างมีวัดประจำเป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรมและการทำกิจกรรมต่างๆ วัด เป็นสมบัติร่วมกันของคนทั้งชุมชนหรือหมู่บ้านที่ทุกคนจะต้องช่วยกันอุปถัมภ์ ค้ำจุนและช่วยกันปกป้อง ดูแลรักษา วัดในพระพุทธศาสนาจึงอยู่ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของคนไทยสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้

วัดจึงเป็นหน่วยงานสวัสดิการใหญ่ที่สุดในชุมชน ที่ช่วยเหลือและแก้ปัญหาต่างๆ ของครอบครัว ชุมชนและสังคมใน ส่วนรวมได้เป็นอย่างดี จนกระทั่งเมื่อความเจริญแบบตะวันตกได้เริ่มหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ มากมาย อาทิเช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง การศึกษา วัฒนธรรม เป็นต้น ส่งผลให้บทบาทของวัดและพระสงฆ์ลดความสำคัญลงไปมาก และจากการที่สภาพสังคมปัจจุบันได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะเขตชุมชนเมือง และประการสำคัญคือการที่ประเทศไทยได้พัฒนาประเทศให้มีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้น ทำให้สังคมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมแบบตะวันตกมากยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันของชุมชนจึงเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบพึ่งพาตนเองมาเป็นสังคมบริโภคนิยม ที่มาพร้อมกับการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และได้กลายมาเป็นกระแสที่ครอบงำแนวคิด ค่านิยม และวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยเป็นอย่างมาก และจากการที่มุ่งเน้นแต่การพัฒนาทางโลก แต่ละเลยมิติทางธรรม ได้ก่อให้เกิดความเสื่อมถอยทางด้านศีลธรรมและจริยธรรมแก่ผู้คนในชุมชน จึงทำให้ผู้คนในชุมชนเริ่มเหินห่างจากวัดมากขึ้น ซึ่งได้ก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่างๆ ตามมามากมาย

ดังนั้น บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์โดยพระธรรมวินัยไว้ว่าหน้าที่ของพระสงฆ์ ได้แก่ การรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ทำกิจวัตรต่างๆ ให้ครบถ้วน ศึกษาไตรสิกขา บริหารคณะสงฆ์ตามตำแหน่งหน้าที่ เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางออกไป ปฏิสังขรณ์เสนาสนะและปูชนียสถานภายในวัด และสืบทอดพระพุทธศาสนา และได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาว่ามีบทบาทในการสร้างสรรค์ทั้งทางวัตถุและทางสังคม จำแนกสถานที่ที่พัฒนา (อมร โสภณวิเศษฐ์วงศ์ และกวี อิศริวรรณ. 2537) ประกอบด้วย (1) การพัฒนาวัด คือ ทำให้วัดเป็นสถานที่ที่ปลอดภัยจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ หรือที่เรียกว่า “เขตอภัยทาน” ทำให้วัดเป็นที่สะอาด เรียบร้อย สงบ ร่มเย็น (2) การพัฒนาหมู่บ้าน คือ การเป็นผู้ประสานความร่วมมือ เพื่อให้ชาวบ้านร่วมกันสร้างสรรค์พัฒนาสิ่งที่จำเป็นสำหรับหมู่บ้านในสถานะที่พระสงฆ์เป็นผู้ที่ได้รับความศรัทธา ความเชื่อถือ และความเลื่อมใสจากชาวบ้าน

บทบาทของสถาบันวัดในการพัฒนาชุมชน

วัดและพระสงฆ์ถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อชุมชน ท้องถิ่นและสังคมที่พระสงฆ์อาศัยอยู่และมีบทบาทที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน เป็นผู้ใกล้ชิดและเข้าใจความทุกข์ยาก ปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้นกับชุมชน แต่ด้านการพัฒนาพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้ที่เคารพศรัทธาของประชาชน และเป็นที่ยอมรับไว้วางใจ มีวัดเป็นศูนย์กลางในการกระทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน สามารถชักจูงประชาชนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่นหรือองค์กรทางราชการ ในการพัฒนาชุมชนที่

พระสงฆ์อาศัยอยู่ได้พัฒนาไม่ว่า ด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและการปกครองวัฒนธรรม สาธารณสุข และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากการศึกษาค้นคว้าที่สอดคล้อง จึงสรุปบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในแต่ละด้านได้ดังนี้

1. บทบาทการเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา อดีตการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์จำกัดอยู่เฉพาะในขอบเขตของวัดและชาวบ้านตามประเพณีและโอกาสอันสมควร เช่น การเทศนาสั่งสอนชาวบ้านในวันพระหรือวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การเทศน์ในงานบุญพิธีหรืองานบำเพ็ญกุศลต่างๆ เช่น งานทำบุญบ้าน งานศพ หรือในโอกาสที่ญาติโยมไปวัดเพื่อทำบุญหรือขอคำปรึกษา เป็นต้น ในปัจจุบัน เมื่อกิจพระศาสนาเจริญเติบโตเป็นปึกแผ่น มีการจัดองค์กรทางศาสนา ที่เป็นระบบและแบบแผน ประกอบความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการขนส่งและสื่อสาร ช่วยให้การเดินทางไปโน่นต่าง ๆ มีความสะดวกยิ่งขึ้น และสามารถส่งข่าวสารในรูปแบบต่างๆ ถึงคนจำนวนมากได้อย่างมีประสิทธิภาพและรวดเร็ว การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงได้ใช้ประโยชน์จากความก้าวหน้าดังกล่าวพระสงฆ์ในยุคปัจจุบันสามารถดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวาง และเข้าถึงประชาชนกลุ่มต่างๆ ได้มากขึ้น บทบาทพระสงฆ์ด้านการเผยแผ่ธรรมในปัจจุบันอาจแบ่งได้ 3 ประการใหญ่ๆ คือ

1) พระธรรมจาริก พระสงฆ์ไทยที่เสียสละเวลาและสมัครใจเดินทางไปปฏิบัติงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาในท้องถิ่นที่จังหวัดต่างๆ ที่มีชาวเขาอาศัยอยู่ ทำให้ชาวเขาแต่ละเผ่าหันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แสดงตนเป็นพุทธมามกะ และส่งบุตรหลานเข้าบรรพชาอุปสมบทเป็นจำนวนมาก และได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน ทั้งฝ่ายปริยัติธรรมและสามัญศึกษาและได้เดินทางเข้าไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามภูมิลำเนาเดิมอันเป็นเผ่าเดิมของตนต่อไป

2) พระธรรมทูต คือพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในทางพระพุทธศาสนาพอสมควร ที่จะดำเนินการเผยแผ่ได้ แล้วเสียสละไปพบกับประชาชนในถิ่นต่างๆ เพื่อหาทางโน้มน้าวประชาชนให้เกิดความสนใจเลื่อมใสในคุณค่าแห่งศีลธรรมและพระพุทธศาสนา

3) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยทั่วไป เช่น การเทศน์ หรือการบรรยายธรรมในโอกาสต่างๆ เช่น ในวันธรรมสวนะ (วันพระ) งานศพ หรือตามที่ได้ยินมนต์ไปสถานที่ต่างๆ เนื่องในวันสำคัญต่างๆ การเผยแผ่โดยผ่านสื่อต่างๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ สิ่งพิมพ์ เป็นต้น

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีเป้าหมายเพื่อนำหลักธรรมทางศาสนาให้แผ่ขยายออกไปในสังคมอย่างกว้างขวาง โดยพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์สาวกให้ยึดถือหลักการอดทนสำรวมอยู่ในศีล ไม่ก่อศัตรูด้วยการเบียดเบียนหรือก้าวร้าวผู้อื่น ต้องบำเพ็ญสมาธิจิตมั่น ไม่วุ่นไหวจกการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่วางไว้อย่างรัดกุมนี้ จึงปรากฏว่าการเผยแผ่เป็นไปอย่างได้ผล เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาต่อผู้ที่ได้พบเห็น สามารถชักจูงให้ประชาชนเคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเจริญแนวตามพระพุทธองค์อย่างแท้จริง ยิ่งในสมัยหลังพุทธปรินิพพาน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ทวีความสำคัญและเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องปฏิบัติมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อสืบทอดพระศาสนาให้คงอยู่และเพื่อสั่งสอนให้ประชาชนได้เจริญรอยตามแนวของพระพุทธเจ้าให้กว้างขวางออกไป การเผยแผ่ครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยมีการจัดตั้งขบวน “พระธรรมทูต” เพื่อส่งพระภิกษุออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ ทั้งในและนอกเขตชมพูทวีปครั้งแรกในโลก ซึ่งยังผลให้พระพุทธศาสนาได้เข้ามาตั้งมั่นประดิษฐานในดินแดนที่เป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบันและในดินแดนอื่นๆ อีกหลายแห่ง บทบาทของพระธรรมทูตดังกล่าวยังมีความสำคัญในฐานะเป็นต้นแบบของโครงการพระธรรมทูต อันเป็นโครงการพัฒนาชุมชนชนบทของไทยที่ดำเนินการโดยพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันนี้อีกด้วย (อารียา ลิมสุวัณณ์, 2528: 20)

2. บทบาทการพัฒนาเศรษฐกิจ เนื่องจากปัญหาส่วนใหญ่ของชุมชนมีฐานะยากจน อาศัยแต่เพียงประกอบอาชีพหลัก คือ การทำนา โดยอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ ผลผลิตไม่แน่นอน ขาดอำนาจต่อรองในระบบตลาด ทำให้เกิดความอดอยากยากแค้น และยิ่งขาดความรู้ความสามารถในการนำไปประกอบอาชีพอื่น

พิธีสิทธิ์ บุญไชย และทรงคุณ จันทจร (2540: 136-137) ได้ศึกษาจากงานวิจัยภาคสนามพบว่า “พระสงฆ์ส่วนใหญ่ที่มีบทบาทในสังคม จะเป็นผู้ที่มิถุมีถิ่นกำเนิดในพื้นที่นั้นๆ จึงเข้าใจและทราบสาเหตุของปัญหา ความรุนแรงของปัญหาเป็นอย่างดี พระสงฆ์หลายรูปได้หาทางช่วยเหลือสังคมทางด้านเศรษฐกิจในหลายรูปแบบโดยร่วมมือกับหน่วยราชการ” จึงได้สรุปบทบาทของพระสงฆ์ ดังนี้

1) พระครูพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน สุทธิสีโล) วัดสามัคคี อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ได้ดำเนินงานพัฒนาเศรษฐกิจให้แก่ประชาชนที่อยู่ในชุมชนประสบความสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นการตั้งสหบาลข้าว คือการให้ประชาชนที่ขาดแคลนสามารถกู้ยืมข้าวไปบริโภค หลักดังกล่าวสอดคล้องกับหลักทางพุทธศาสนาที่มีการเกื้อกูลเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ผู้ที่มีข้าวมากก็จะนำข้าวมาฝากให้ผู้ทุกข์ยากกว่าผู้ไปกินไปใช้ยามขาดแคลน ไม่ต้องไปกู้เงินดอกเบี้ยแพงๆ นับเป็นการช่วยเหลือกันและกันเป็นหลักในการพัฒนาที่ยั่งยืนและมีการจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าที่มีหลักการขายถูกเอากำไรพอควรหรือกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อฝึกชาวบ้าน การทำเกษตรธรรมชาติ เกษตรครบวงจร เพื่อแก้ปัญหาการเกษตร เป็นต้น

2) พระอาจารย์ดำรง กนตสีโล แห่งวัดมุนีนิรมิตร์ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ก็ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาช่วยเหลือประชาชน โดยใช้หลักพัฒนาจิตใจ ก่อนการพัฒนาอาชีพโดยให้ประชาชนยึดหลักคุณธรรมในการดำรงชีวิต กิจกรรมที่ประสบความสำเร็จ ได้แก่ การจัดตั้งสหกรณ์ร้านค้าในหมู่บ้าน การจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาด การพัฒนาอาชีพการเกษตรที่เรียกว่า การเกษตรเกื้อกูล และการตั้งธนาคารข้าว เป็นต้น

สรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจ มีความสำคัญยิ่งสำหรับผู้ดำเนินชีวิตในชุมชนนั้นๆ ผู้บริหารควรรู้หลักการพัฒนาเพื่อให้ได้ประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น เศรษฐกิจในชุมชนจะได้ดีขึ้น

3. บทบาทการพัฒนาสังคม วัดและพระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในด้านการอบรมคุณธรรม จริยธรรมให้แก่ชุมชน นักเรียน นักศึกษา เผยแผ่ธรรมะ สงเคราะห์ผู้ยากไร้ พัฒนาถาวรวัตถุให้กับชุมชนมีการรับเลี้ยงดูเด็กกำพร้า การเปิดโรงเรียนสอนเด็กก่อนเกณฑ์และโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและบาลีพร้อมกับพระปริยัติธรรมสามัญ เป็นผู้ดำเนินงาน บทบาทนักสังคมสงเคราะห์ และยังเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและผู้นำชาวบ้านทำให้เกิดความสามัคคีเป็นระเบียบเรียบร้อยแก่ชุมชนและสังคมในท้องถิ่นซึ่งสอดคล้องกับ พิธีสิทธิ์ บุญไชย และทรงคุณ จันทจร กล่าวว่า “พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญมากในชุมชนซึ่งพระสงฆ์แต่ละรูปก็มีวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันในการพัฒนา โดยเฉพาะด้านสังคม พระสงฆ์จะทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี โดยตั้งมั่นในวัดทำการเทศนาสั่งสอนในลักษณะกลุ่มย่อย โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อนำหลักธรรมไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น การรู้จักการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การเห็นอกเห็นใจผู้อื่น การรู้จักการให้ทานและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อย่างเช่น พระอาจารย์เทอดศักดิ์ จันทโชโต แห่งวัดทุ่งสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พระครูพิทักษ์พิชคามเขต วัดลุมพินิวาน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี และพระอาจารย์อเนก เตชวโร วัดโมกขวนาราม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และได้กล่าวถึงพระพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน สุทธิสีโล) วัดสามัคคี อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ได้มีบทบาทมากในด้านการพัฒนาสังคม ไม่ว่าจะเป็นการสอนให้ประชาชนลดอบายมุข อบรมจิตใจฝึกวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทำให้จิตใจสะอาดบริสุทธิ์ ซึ่งท่านจะมุ่งการพัฒนาจิตใจหรือคนก่อนสิ่งใด ยังมีการชักชวนประชาชนรวมพลังเพื่อการพัฒนา มีการระดมพลังสมอง เพื่อแก้ปัญหาให้เห็นพ้องต้องกันว่าควรจะทำนาถนนหนทางเพื่อการคมนาคมที่สะดวก โดยหลวงพ่อนานกับพระสงฆ์ในวัดและชาวบ้านร่วมมือกัน ใช้เครื่องมือทำเกษตรที่มีอยู่ช่วยกันถางป่าขุดดิน ทำร่องถนนให้เกิดขึ้นในชุมชน” (พิธีสิทธิ์ บุญไชย และทรงคุณ จันทจร, 2540: 136-137)

ดังนั้น วัดและพระสงฆ์จึงมีบทบาทในการพัฒนาชุมชน จากการศึกษาพบว่าพระสงฆ์เกือบทุกรูปได้มีบทบาทไม่ว่า การตัดถนน การปรับปรุงถนนเดิม การประปา การพัฒนาแหล่งน้ำ การปรับปรุงรั้วบ้าน การลอกคลอง การสร้างถังเก็บน้ำฝน และการพัฒนาพื้นที่บริเวณวัด การพัฒนาดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นการร่วมมือระหว่างวัด ชาวบ้านและทางราชการ โดยทางวัดมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ เป็นศูนย์รวมของความสามัคคี มีชาวบ้านเป็นแรงและมีทางราชการเป็นอุปกรณ์เครื่องมือ

4. บทบาทการพัฒนาการเมือง จากการศึกษาทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนด้านการเมืองได้มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงทัศนะไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (พระครูสมุห์ชัชวาล ชำมะณี, 2544: 242) เจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน จังหวัดนครปฐม ได้ให้แนวความคิดทางการเมืองไว้ว่า “บทบาทของพระสงฆ์ในทางการเมืองเป็นไปตามหลักการ คือ พระสงฆ์มีหน้าที่ศึกษาธรรมะ ปฏิบัติธรรมด้วยตนเองและนำมาเผยแผ่สั่งสอนแก่ผู้อื่น เมื่อศาสนาเป็นแหล่งคำสั่งสอนเรื่องธรรมะ คือ หลักการเกี่ยวกับการเป็นอยู่ การดำเนินกิจการที่ต้อง พระสงฆ์ก็มีหน้าที่นำความรู้นำเอาหลักการเหล่านี้ไปเผยแผ่สั่งสอน เพราะฉะนั้นพระสงฆ์จึงมีบทบาทในแง่ที่ว่า จะเป็นสื่อนำเอาหลักการ คือ ธรรมะไปเผยแผ่สั่งสอนประชาชนทั้งหมด เริ่มตั้งแต่ทำหน้าที่ในการบริหารกิจการบ้านเมือง เป็นต้น หรือที่เราเรียกว่า “นักการเมือง” สอนทุกระดับและต้องสอนอยู่เป็นปกติ ไม่รอให้เกิดวิกฤตการณ์แล้วจึงสอน ยามปกติสำคัญที่สุดว่าจะสอนเขาให้อยู่ดี ประพฤติดี ประพฤติถูกต้องอย่างไร แต่ที่จริงไม่ได้ปกติแม้ในยามปกติ เราจะเห็นว่าที่เป็นปกติโดยสัมพันธ์เท่านั้น คือ ไม่มีเหตุการณ์ที่รุนแรง แต่มีความผิดปกติอยู่ตลอดเวลา เช่น นักการเมืองประพฤติไม่ปกติ ประพฤติไม่อยู่ในรอรอย ไม่อยู่ในหลักการ ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ หรือแม้แต่ประชาชนชาวบ้านที่ท่าตัวไม่ถูกต้องก็มีอยู่ตลอดเวลา แต่อาจจะเป็นส่วนนิดหน่อย และไม่มีเหตุการณ์รุนแรง ฉะนั้นความผิดปกติจึงมีอยู่เสมอ การสั่งสอนให้ธรรมะจึงต้องมีทั้งป้องกันความผิดปกติและแก้ไขความผิดปกติ”

พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติวุฒโฒภิกขุ) (พระครูสมุห์ชัชวาล ชำมะณี, 2544: 242) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทำพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร ได้กล่าวถึงบทบาทของสงฆ์ทางการเมืองไว้ว่า “พระสงฆ์ควรมีบทบาททางการเมือง แต่ต้องเป็นในแง่ของความเป็นครู มีขอบเขต คือ ชี้แนวทางให้เมื่อเขามาขอ แต่ถ้าไม่ขอเราก็นิ่ง เพราะเห็นว่าพระสงฆ์เราไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้อง ไม่ควรเข้าไปต่อรอง หรือเข้าไปต่อสู้อะไรให้ได้มาซึ่งอำนาจ หรือให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ ซึ่งเราไม่มีหน้าที่อยู่อย่างหนึ่งคือหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญ ตามกฎหมาย เช่น เราอยู่ในประเทศไทย รัฐธรรมนูญระบุไว้ว่าคนไทยทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้ครอบคลุมถึงพระสงฆ์ในสถาบันทั้งสามเกิดอันตราย พระสงฆ์ก็จะเข้าไปมีส่วนช่วยสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นในสถาบันทั้งสาม” สอดคล้องกับพระพิศาลธรรมวาทิ (พยอม กลยาโณ) (พระครูสมุห์ชัชวาล ชำมะณี, 2544: 242) เจ้าอาวาสวัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี ได้กล่าวถึงบทบาททางการเมืองไว้ว่า “การมีบทบาทของพระสงฆ์ต้องอยู่ขอบเขตที่เรียกว่า เข้าไปตักเตือนสั่งสอนไม่เข้าข้างพรรคใดพรรคหนึ่ง ไม่ตำหนิฝ่ายค้าน ไม่ขึ้นชมรัฐบาล อย่าให้เสียความเป็นกลาง พระสามารถเทศน์ตำหนิ ตักเตือนสั่งสอนนักการเมืองให้อยู่ในกรอบของศีล เหล่านี้ถือว่าเป็นหน้าที่แต่พระโดยทั่วไปไม่ยอมทำเพราะอาจเป็นโทษเป็นภัยแก่ตนและพระสงฆ์ควรจะมีสิทธิและหน้าที่ คือ สิทธิและหน้าที่ในการทำให้ประชาชนรู้จักเลือกคนเข้าไปรักษาผลประโยชน์ของประเทศชาติ โดยบอกลักษณะคนดี ลักษณะสัปปุสที่จะดำรงความเป็นสภาไว้ได้ เพื่อแก้ไขปัญหาประเทศ”

พระมหาท่วน สิริธมโม (พระครูสมุห์ชัชวาล ชำมะณี, 2544: 242) รองอธิการบดีฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแผ่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กล่าวถึงว่า “ศาสนามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้องกับการเมือง เพราะศาสนาเป็นเครื่องอบรมจิตใจ ถ้าพัฒนาบ้านเมืองก็ต้องพัฒนาจิตใจของคน นักการเมืองที่ดีจะต้องได้รับหรือถูกกล่อมเกลามาจากศาสนาให้เป็นคนมีคุณธรรม ระดับหนึ่งก็คือมีศีล สมาธิ ปัญญา ศาสนาไม่เพียงแต่เป็นเครื่องประดับของนักการเมืองเพียงอย่างเดียว แต่นักการเมืองต้องนำเอาศาสนาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นการทำงาน การสงเคราะห์นโยบายทางการเมือง เช่น ปัจจุบันที่มีปัญหาอยู่เพราะว่าเรื่องการเมืองนี้ละทิ้งศาสนา เอาศาสนาไปเป็นเครื่องมือของการ

ก้าวไปสู่อำนาจของการเป็นผู้นำการเมืองเท่านั้น คือ เอาสถาบันศาสนาเป็นเครื่องมือเพื่อให้ประชาชนคิดว่าตนเป็นคนดี และเพื่อให้สังคมยกย่องนับถือตน โดยมีได้นำคำสอนทางศาสนามาใช้แต่อย่างใด พระสงฆ์ก็ควรมึบทบาททางการเมือง ในแง่ของการให้ข้อคิด ให้คำปรึกษา เช่น ให้คำปรึกษาแก่นักการเมือง ซึ่งพระสงฆ์ถือว่า มีลักษณะเหมือนให้คำปรึกษาแก่ญาติโยม พุทธบริษัททั้งหลาย”

จากแนวคิดบทบาทของพระสงฆ์ในทางการเมือง พระสงฆ์ควรมึบทบาทในทางการเมือง แต่มีขอบเขตเพียงแนะนำอบรม สั่งสอน ให้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งการแนะนำสั่งสอนนี้ไม่ได้จำกัดกับนักการเมืองเท่านั้น แต่เป็นการนำเอาหลักการ คือ ธรรมะไปเผยแผ่แก่ประชาชนทุกคน พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูช่วยชี้แนะแนวทาง ตักเตือนอบรม บ่มนิสัย ทั้งหน้าที่ดังกล่าวต้องอยู่ในกรอบของรัฐธรรมนูญและตามกฎหมายของคณะสงฆ์ด้วยและพระสงฆ์มีสถานภาพ 2 อย่าง คือเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าและเป็นประชาชนของชาติจึงมีบทบาทและขอบเขตที่ต้องปฏิบัติในฐานะเป็นสาวก คือปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและในฐานะเป็นประชาชนคนหนึ่งต้องปฏิบัติตามกฎหมายรัฐธรรมนูญที่ตราไว้ เพื่อให้ทุกคนทุกคนขึ้นปฏิบัติตามเท่าเทียมกันหมด

พิสิฐ บุญไชย และ ทรงคุณ จันทจร (2540: 137) ได้ศึกษาด้านการพัฒนาทางการเมืองพบว่า “กว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมา หลายพื้นที่ในอีสานต้องประสบกับปัญหาการก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ซึ่งสร้างความเดือดร้อน ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินตลอดจนความสับสนในสังคมชนบท พระสงฆ์เข้าไปมึบทบาทโดยการเข้าประจำปกครองใช้หลักธรรมะในการสร้างขวัญและกำลังใจแก่ประชาชน ซึ่งอยู่ในภาวะของการขวัญเสียในบรรยากาศแห่งความคับขันและสับสนความรุนแรงแต่ด้วยหลักธรรมะที่ยึดสายกลางทำให้สังคมอยู่รอดปลอดภัยมาจนถึงปัจจุบัน บทบาทของพระสงฆ์นั้นว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะพระสงฆ์ไม่อาจจะอยู่แยกจากประชาชนได้ จึงเป็นศูนย์รวมทุกข์และร่วมสุขผูกพันกับประชาชนมาตลอดไม่ว่าพระครูพิทักษ์ชินวงศ์ วัดกลางนาบรอง อำเภอนาบรอง จังหวัดบุรีรัมย์ พระครูพิทักษ์พิชิตคามเขต วัดลุมพินีนวัน อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี พระครูสิริรัตนโชติ วัดเก่าหนาลัก อำเภอสวานนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นต้น

5. บทบาทการรักษา ทำนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งหมายรวมถึงความเป็นงานศิลปะ วรรณคดี ดนตรี ปรัชญา ศิลธรรม จรรยา ภาษา กฎหมาย ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งได้ถ่ายทอดให้กับคนรุ่นต่อๆ มาเป็นเรื่องของการเรียนรู้จากคนกลุ่มหนึ่งไปยังกลุ่มหนึ่ง ซึ่งสิ่งใดที่เก็บไว้สิ่งใดควรแก้ไขกันให้ดีขึ้นเพื่อจะส่งเสริมให้มีลักษณะที่ประจำชาติต่อไปและศาสนาพุทธก็มีอิทธิพลต่อคนไทยอย่างมาก ทั้งในด้านการปกครอง และในด้านกิริยามารยาทและความเป็นอยู่จนกลายเป็นธรรมเนียมไทยไป ส่วนคติความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของพราหมณ์ สังคมไทยก็นำมาปฏิบัติไม่น้อย คนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนไทยมาก เช่น ความกตัญญูกตเวที การมีสัมมาคารวะ ความสุภาพเรียบร้อย ความโอบอ้อมอารีมีใจเมตตา ฯลฯ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของไทยเรามาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน

เมื่อประชาชนส่วนใหญ่มีความเคารพนับถือพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต พระสงฆ์ก็มึบทบาทต่อสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนและสังคมในท้องถิ่นนั้นในสังคมไทยแล้วจะมองเห็นวัฒนธรรมควบคู่กับการดำรงชีวิตโดยเฉพาะประเพณีที่เกิดขึ้นจากพระพุทธศาสนาโดยตรงหรือทางอ้อมก็ตามจากชุมชนตลอด พระสงฆ์จึงต้องทำหน้าที่ให้สอดคล้องกับหลักธรรมวินัยและสภาพแวดล้อมของชุมชน จึงเห็นได้ว่าสังคมชาวอีสานอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข สามีคิ์ จนนับถือเป็นแบบอย่าง ถ่ายทอดไปสู่อนุชนรุ่นหลัง เป็นที่ยอมรับของชุมชน สังคมอื่นๆ ต่อไป

อาริยา ลิมสุวณฺฑน (2526: 26) กล่าวถึงพระสงฆ์ว่า “พระสงฆ์ยังทำหน้าที่อีกหน้าที่หนึ่งของสังคม คือพระสงฆ์เป็นผู้รักษาวัฒนธรรมโดยมีวัดเป็นที่เก็บศิลปวัตถุและของมีค่าอื่นๆ อันแสดงถึงศิลปวัฒนธรรมของไทย ซึ่งชาวบ้านได้แสดงออกถึงศรัทธาเลื่อมใสในคุณค่าของศาสนา ด้วยการสร้างสรรค์สิ่งก่อสร้างต่างๆ ไว้ที่วัด และพยายามสร้างให้สวยงามที่สุดเท่าที่

จะทำได้ เช่น โบสถ์ วิหารเจดีย์ พระพุทธรูป ตู้คัมภีร์ ธรรมาสน์ ภาพแกะสลักตามประตู หน้าต่าง ตลอดจนภาพเขียนอัน วิจิตรงดงามตามฝาผนังโบสถ์ วิหาร”

เสาวลักษณ์ ขำนิล (2519: 180-183) ยังกล่าวอีกว่า “หลักธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญในการ วัฒนธรรมไทย เหตุการณ์สำคัญๆ ในชีวิตประจำวันเกือบทั้งหมดของคนไทยมีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมและพิธีกรรมทาง ศาสนาพุทธ ศิลปะและวรรณคดีของชาติส่วนใหญ่ เกิดขึ้นด้วยอาศัยวัดเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ วัดเป็นสถานที่ รักษาผลงานทางศิลปะของชาติ สิ่งเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวความรักในความเป็นชาติไทยที่สำคัญอย่าง หนึ่ง และเหตุการณ์ประจำวันและความเชื่อทางไสยศาสตร์ บทบาทพระสงฆ์ในเหตุการณ์ประจำวันของชาวบ้านมีอยู่มาก เช่น ก่อนการเดินทาง การแต่งงาน การรักษาไข้ การสงเคราะห์ การนำโชคมาสู่ความสำเร็จในชีวิตการทำงานสิ่งเหล่านี้ ล้วนแล้วเป็นบทบาทของพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดและสืบสานภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งถือได้ว่าเป็นการรักษาวัฒนธรรมให้กับ ชุมชน”

6. บทบาทการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ของพระกับป่ามีมานานเพราะพระอาศัยเป็นที่ฝึกปฏิบัติ ป่าได้รับการ ค้ำครองเพราะบารมีและวัตรปฏิบัติของพระตามพระธรรมวินัย เป็นตัวอย่างสั่งสอนประชาชนให้เห็นคุณค่าและ ความสำคัญของป่าต่อมนุษย์ การพึ่งพาอาศัยของพระสงฆ์กับป่า พบทั่วไปในสังคมชาวพุทธที่ได้มักมีวัดที่ป่าหรือสร้างป่า ขึ้นมาในวัดและรอบๆ วัดป่าใดที่สงบเงียบเหมาะสมกับการฝึกฝนก็จะมีพระธุดงค์ไปฝึกปฏิบัติขัดเกลาดนเองในป่าชาวบ้าน ก็ช่วยทำบุญดูแลเลี้ยงพระ พระก็ให้ธรรมะสั่งสอนญาติโยม พระป่า ชุมชน จึงมีความสัมพันธ์และมีส่วนร่วมสนับสนุนซึ่งกัน และกันสถานภาพบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมอีสาน พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทอย่างมากในการฟื้นฟูสภาพแวดล้อม ดังนี้

1) จัดบริเวณวัดให้ร่มรื่น สงบ เยือกเย็น ให้วัดเป็นที่พึ่งของประชาชน โดยสร้างบรรยากาศให้ประชาชนเห็นว่า บรรยากาศในวัดให้ความร่มเย็นต่างจากสังคมนอกวัดที่มีแต่ความร้อน ผู้ที่เข้ามาพบเห็นในวัดจึงพบความสงบ ความร่มเย็น การตั้งคนเข้าวัดในเบื้องต้นลักษณะการจัดบริเวณดังกล่าวมีการจัดหลายลักษณะ เช่น การจัดสวนป่า การตัดแปลงตกแต่ง บริเวณวัด การปลูกต้นไม้ การจัดป้ายแสดงคำสอนต่างๆ เพื่อเตือนใจประชาชนที่เข้าไปในบริเวณนั้น ผลดีอีกประการหนึ่ง ก็คือ การที่พื้นที่วัดสามารถครอบคลุมบริเวณป่าได้มากเพียงใดก็เป็นการอนุรักษ์ป่าได้มากเพียงนั้นเพราะประชาชนไม่กล้า ไปตัดต้นไม้ทำลายป่าในเขตวัด ลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัด

2) การจัดสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยความร่วมมือของวัด ทางราชการและประชาชน การพัฒนาชุมชนโดยการตัด ถนน ทำรั้วบ้านให้เป็นระเบียบหรือลอกคลอง ปลูกต้นไม้ เช่น กรณีของพระครูโสภณธรรมมากร แห่งวัดศรีทองนพคุณ อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด พระครูพิทักษ์ชินวงศ์ วัดกลางนางรอง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ พระครูพิพิธ ประชาณาถ วัดสามัคคี อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

3) การจัดอบรมเยาวชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กิจกรรมของวัดที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเยาวชนมักจะสอดแทรก ความรู้ และจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเข้าไว้ด้วยเสมอ เช่น ในกรณีพระอาจารย์พงษ์กร กลยาณมโม แห่งวัดบ้าน ไพบูลย์ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ และพระสงฆ์รูปอื่นๆ ในภาคอีสาน (พิสิฐฐ์ บุญไชย และทรงคุณ จันทจร. 2540: 139-140)

กล่าวโดยสรุปการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและสิ่งแวดล้อมนับเป็นกิจของสงฆ์ ที่พึงประพฤติปฏิบัติ เพราะใน การเผยแผ่ศาสนาให้คนเข้าถึงธรรมะ นอกจากการเทศน์สั่งสอนที่มีประสิทธิภาพแล้ว บรรยากาศภายในวัดนับว่าเป็นสิ่ง สำคัญยิ่ง ที่จะเป็นเครื่องดึงคนให้หันเข้าหาวัด ดังนั้นพระสงฆ์จึงต้องประพฤติปฏิบัติเป็นตัวอย่างที่ดี ตลอดจนเป็นผู้นำใน การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน เป็นผลให้สภาพแวดล้อมของชุมชนดีขึ้น

7. บทบาทการพัฒนาการศึกษา หากจะมองบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่มีต่อชุมชนในอดีตแล้ว จะเห็นได้ชัดในแง่ที่เกี่ยวกับการศึกษาเพราะกล่าวกันว่า การเกิดและแพร่ไปของพระพุทธศาสนาคือการเปิดและขยายโอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนโดยแท้ พร้อมกับ การขยายตัวของพระพุทธศาสนาก็ได้สร้างความเจริญก้าวหน้าทางการศึกษาอย่างมากมาย ดังที่วัดได้กลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาอันสำคัญและยิ่งใหญ่ระดับมหาวิทยาลัยในโลกสมัยโบราณ ถึงขนาดมีผู้สันนิษฐานไว้ว่า ประเทศอินเดียซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของพระพุทธศาสนาในยุคการศึกษารุ่งเรืองในอดีตนั้น มีสถิติผู้รู้หนังสือถึงร้อยละ 60 ของจำนวนประชากรทั้งหมด ซึ่งแต่เดิมสังคมอินเดียมีข้อแบ่งแยกระหว่างวรรณะทำให้คนวรรณะต่ำไม่มีโอกาสทางการศึกษา พระพุทธเจ้าทรงให้โอกาสทางการศึกษาแก่คนกลุ่มนี้โดยการส่งสอนอบรมและให้คณะภิกษุสงฆ์ ของพระองค์ทำหน้าที่สืบทอดแนวคิดในการให้การศึกษาธรรมแก่ประชาชน ด้วยการจาริกออกไปในชนบทที่ห่างไกล ร่วมทุกข์ร่วมสุขและชี้หลักการครองชีวิตที่ดีงามแก่ประชาชนอันเป็นการศึกษานอกโรงเรียนแบบดั้งเดิม และเป็นการศึกษามวลชนอย่างแท้จริง (พระราชมุนี, 2527: 3) สอดคล้องกับ ชญาณิน กฤติยะโชติ (2558: 144) พบว่า การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมการดำเนินชีวิตตามวิถีประชาธิปไตยในโรงเรียน นอกจากจะทำให้โรงเรียนน่าอยู่ น่าเรียนแล้ว ยังทำให้ครูและนักเรียนมีการดำเนินชีวิตตามวิถีประชาธิปไตย โดยยึดหลักธรรม 3 ประการ ได้แก่ การวัชระธรรม สามัคคีธรรม และปัญญาธรรม ซึ่งจะส่งเสริมให้มีการขยายผลต่อไปในชุมชนของตนเองและชุมชนอื่นๆ ต่อไป นอกจากนี้ในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็กล่าวไว้อย่างชัดเจนในเรื่องการอบรมสั่งสอนแนะนำผู้อื่นให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดีตามหลักศีลธรรม

ด้านการศึกษา นอกจากพระสงฆ์จะเป็นผู้ส่งสอนอบรมจิตใจให้แก่พุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ยังมีบทบาทในการพัฒนาสถานศึกษาในรูปแบบต่างๆ เช่น สำนักสงฆ์ โรงเรียนวัด โรงเรียนพระปริยัติธรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่เปิดสอนทั้งทางโลกและทางธรรมแก่ผู้ที่บวชเรียน การจัดตั้งหรือสนับสนุนโครงการพัฒนาชนบทต่างๆ เช่น โครงการสอนตัดเย็บเสื้อผ้า เสริมสวย โครงการทำที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน หรือแม้แต่การเป็นผู้นำในการสร้างสถานที่ปฏิบัติธรรม สร้างสถานที่ฝึกวิชาชีพต่างๆ ล้วนแต่มีคุณค่าต่อการพัฒนาด้านการศึกษาอย่างยิ่ง เพราะเป็นการขยายโอกาสและสถานศึกษาไปสู่ประชาชน ช่วยรัฐประหยัดงบประมาณที่จะใช้พัฒนาด้านนี้ได้อีกทางหนึ่งด้วย

8. บทบาทการพัฒนาด้านสาธารณสุข จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาด้านสาธารณสุขได้มีนักวิชาการหลากหลายท่านได้แสดงทัศนะไว้ดังนี้

อารียา ลิมสุวัฒน์ (2526: 26) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ตามโครงการพระธรรมทูต และโครงการพระธรรมจาริกว่า “ในการปฏิบัติหน้าที่ผู้นำชาวบ้านในการพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างดีคือ การบำเพ็ญประโยชน์ในหมู่บ้านชนบทเป็นผู้นำในการวางแผนอบรมฝึกหัดพระที่เป็นผู้นำในชนบทในวิชาเทคนิคต่างๆ เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนให้รู้จักวิธีการทำตม่น้ำ วางผังซีเมนต์ที่ใช้กับบ่อ การใช้ส้วมซึม ความรู้ในด้านสุขวิทยาสมัยใหม่ โภชนาการความสะอาดอนามัย และการรักษาโรค สิ่งทีกล่าวมาเป็นหน้าที่พระสงฆ์ตามโครงการพระธรรมจาริกต้องนำไปพัฒนาให้ความรู้แก่ชาวเขา หรือชนบท”

ประสพสุข พันธูประยูร (2535: 137) แสดงความเห็นไว้ว่า “พระสงฆ์นั้นช่วยเหลือสงเคราะห์ชาวบ้านในเรื่องต่างๆ มาแต่ไหนแต่ไร รวมทั้งเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย เพราะวัดเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นโรงเรียน เป็นโรงพยาบาล เป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรม ขณะนี้ทั่วโลกกำลังพูดถึงการสาธารณสุขเบื้องต้นหรือการสาธารณสุขมูลฐานว่าเป็นของดีและเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมทุกสังคม การสาธารณสุขมูลฐานย้าที่การพัฒนาการช่วยตัวเองของบุคคล ครอบครัว และชุมชน บ้านกับวัดต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันอยู่แล้ว พระสงฆ์และวัดจึงเป็นขุมกำลังและองค์กรที่จะช่วยพัฒนาประเทศตามแบบไทยๆ และแบบที่ยินบนขาของตนเองได้ ชาวบ้านมีความยากจนเหลือเกิน แม้แต่ยาสามัญประจำบ้านก็ไม่ค่อยจะมี

ไปซื้อในเมื่อขาดยาที่สำคัญการสาธารณสุขมูลฐานก็เป็นไปไม่ได้ ไม่มีทางที่ใครจะเอายาไปแจกที่หมู่บ้านได้ทั่วถึง รัฐบาลก็ทำไม่ได้ องค์กรอะไรก็เป็นไปไม่ได้ แต่พระสงฆ์ทำได้ ท่านได้ติดกัณฑ์เทศน์มาบ้าง คนทำบุญบ้าง มากับการทอดผ้าป่าทอดกฐินบ้าง หรืองานต่างๆ เหล่านี้เพียงพอที่จะจัดตั้งยาประจำวัดสำหรับหมู่บ้าน ดังนั้น บทบาทของพระสงฆ์เกี่ยวกับการสาธารณสุขมูลฐาน ได้แก่ เรียนรู้เรื่องการรักษาเพื่อสงเคราะห์ช่วยเหลือชาวบ้าน จัดตั้งตู้ยาสามัญประจำบ้าน ปลุกสมุนไพรมอบริเวณวัด รวบรวมความรู้การรักษาแบบพื้นบ้าน แนะนำหรือจัดหาน้ำสะอาดสำหรับหมู่บ้าน จะป้องกันโรคไปได้มาก และแนะนำเรื่องการป้องกันโรคและส่งเสริมสุขภาพอย่างอื่น ๆ จัดอบรมแก่พระและชาวบ้านให้มีความรู้ในการสาธารณสุขเบื้องต้นโดยเชิญวิทยากรจากสถานีอนามัย และสนใจเรื่องการอาชีพของประชาชน เพราะถ้าประชาชนไม่มีปัจจัยสี่เพียงพอแล้ว ก็ไม่สามารถจะมีสุขภาพอนามัยที่ดีได้

พิสิฐ บุญไชย (2540: 137-138) ได้วิจัยพบว่า “ประชาชนชาวอีสานส่วนใหญ่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากจนและมีปัญหาด้านสุขภาพอนามัย เช่น ความรู้ในเรื่องยา ขาดจำกัดกฎหมายบ้านเมืองในการอนุญาตให้ใช้ยาหรือประกอบกิจกรรมในการรักษาจึงทำให้เป็นอุปสรรค อย่างไรก็ตามได้มีความพยายามของพระสงฆ์ในการดูแลสุขภาพอนามัยของประชาชน” พอสรุปได้ คือ (1) การใช้ยาแผนโบราณรักษาโรคทั่วไป ได้แก่ การใช้ยาสมุนไพรช่วยเหลือประชาชนในการรักษาโรคต่างๆ เช่น พระครูพิทักษ์ชินวงศ์ วัดกลางนาบรอง จังหวัดบุรีรัมย์ (2) การรักษาผู้ที่ติดยาเสพติด ยาเวยชนในภาคอีสานที่ผ่านมามีติดยาเสพติดกันมาก พระสงฆ์ได้เข้าไปแก้ไขฟื้นฟูโดยใช้ยาและหลักธรรมะในการรักษาผู้ติดยาเสพติด เช่น พระครูสิริรัตนโชติ วัดเก่านาหลัก จังหวัดอำนาจเจริญ ได้จัดกิจกรรมรักษาผู้ติดยาเสพติด เช่น เหล้า บุหรี่ สิ่งเสพติดอื่นๆ โดยใช้สมุนไพรมะและหลักธรรมะรักษาผู้ป่วยแล้วประมาณ 200-300 คนต่อปี และ (3) การรักษาโรคทางจิต นับว่าเป็นโรคที่สำคัญที่ยากแก่การรักษาและเป็นภาระของญาติที่ต้องรับผิดชอบผู้ป่วย พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในเรื่องดังกล่าวโดยใช้หลักเมตตาธรรมสร้างขวัญและกำลังใจให้ประชาชนเชื่อมั่น และศรัทธา เพื่อขับสิ่งเลวร้ายออกจากร่างกาย ความศรัทธาจึงมีผลต่อการรักษาโรคทางจิตของประชาชนเป็นอย่างมาก เช่น ในกรณีพระครูญาณกิตติคุณ วัดดงยวด จังหวัดอุดรธานี ที่อาศัยความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมะรักษาโรคทางจิตให้กับประชาชนอย่างได้ผล

บทสรุป

จะเห็นได้ว่าบทบาทในการพัฒนาทั้งวัดและชุมชน และดำเนินการไปในนามของวัดในพระพุทธศาสนา เพราะการพัฒนาเป็นส่วนประกอบที่สำคัญยิ่งของชีวิตและสิ่งทีเนื่องด้วยชีวิต หรือคนหรือสิ่งทีเนื่องด้วยชีวิตคน เพราะสิ่งเหล่านี้อยู่ได้ เพราะการพัฒนา ถ้าไม่มีการพัฒนาหรือหยุดการพัฒนา ก็ย่อมหมดชีวิต คือถึงความสิ้นสุดทันที คำว่าพัฒนาแปลว่า “ความเจริญ” ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงไปในทางทีเหมาะสมของชีวิตทุกชีวิต และสิ่งทีเนื่องด้วยชีวิต และทั้งหมดทั้งมวลนี้ย่อมมีการแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของมัน トラบใดทียังเป็นชีวิตหรือยังมีชีวิตอยู่จะหนีความเปลี่ยนแปลงไม่พ้น และถ้าหยุดเปลี่ยนแปลงเมื่อใดย่อมถึงความสิ้นสุดของชีวิตเมื่อนั้น (พระราชสุทธิญาณมณฑล, 2552: ออนไลน์) เพราะฉะนั้น การทีจะทำให้วัดมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาสังคมและเป็นศูนย์กลางของชุมชนได้นั้น เป็นสิ่งจำเป็นทีวัดแต่ละแห่งจะต้องช่วยกันพัฒนาทุกด้าน โดยเฉพาะด้านกิจกรรมทีเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อชุมชนนั้นๆ ซึ่งบทบาทของวัดทีมีลักษณะเช่นเดียวกันกับบทบาทของพระสงฆ์กล่าวคือพระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้ทีมีบทบาทมากในการพัฒนาวัด จึงต้องมีบทบาทสำคัญในการรับภาระหน้าทีนี้โดยตรง โดยทีพระสงฆ์จะมีบทบาทในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนได้นั้น จะต้องเป็นไปตามภารกิจของวัดทั้ง 6 ประการ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ทีได้กำหนดภารกิจของวัดไว้ 6 ประการ ประกอบด้วย การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่ศาสนาธรรม การสาธารณูปการ และการสาธารณสุขมูลฐาน ดังนั้นบทบาทของวัดต่อการปฏิบัติตามภารกิจทั้ง 6 ประการ จึงถือเป็นภารกิจสำคัญทีจะนำวัดไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์รวมหรือศูนย์กลาง

ของชุมชนได้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545 ข: 2) อีกด้านหนึ่ง ประชาชนเองก็จะเป็น ผู้ทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา คอยเป็นหูเป็นตา ปกป้องภัยพาล ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมดูแลรักษาวัดให้ดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งเป็นส่วน หนึ่งของชุมชนได้

เอกสารอ้างอิง

- ชญาณิน กฤติยะโชติ. (2558). กลยุทธ์การเสริมสร้างวิถีชีวิตประชาธิปไตยของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาในจังหวัด **ศรีสะเกษ**. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ. ศรีสะเกษ: มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ.
- ประสพสุข พันธุ์ประยูร. (2535). **บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือของ ประเทศไทย**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พิสิฏฐ์ บุญไชย. (2540). **ศาสนาพุทธ : สถานภาพ บทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมอีสาน**. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระราชวรมนี. (2527). **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระราชสุทธิญาณมงคล. **พระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย**. (ออนไลน์). Available: <http://www.mongkoltemple.com/page02/articles017.html>
- พระมหาอาคม ปณฺญาโร. (2546). **ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนต่อการพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน : กรณีศึกษาวัดธรรมยุต ในเขตจังหวัดพัทลุง**. ปรินญาณินพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี. ถ่ายเอกสาร.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2544). **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารการศึกษา พิมพ์ครั้งที่ 3**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). **แนวทางการวัดผลประเมินผลในชั้นเรียนกลุ่มสาระวิทยาศาสตร์ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).
- เสาวลักษณ์ ขำนิล. (2519). **บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในหมู่บ้านวังไผ่ และหมู่บ้านอู่ตะเภา จังหวัด ชัยนาท**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อาริยา ลีมสุวัฒน์. (2526). **บทบาทของพระภิกษุในการพัฒนาชนบทไทย (พ.ศ. 2500–2520)**. วิทยานิพนธ์ ปรินญาณมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และกวี อิศริวรรณ. (2544). **หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 049 พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 10**. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.
- _____. (2537). **หนังสือเรียนสมบูรณ์แบบ ส.0110 พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ภาคเรียนที่ 1 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- Kenaphoom Sanya. (2013). “The creating of the Survey Research Conceptual Framework on Public Administration” *Valaya Alongkorn Review* Vol.3 No.2 (July–December): 169–185.
- _____. (2014). “Research Philosophy: Quantity Quality” *Journal of Political Science and Law*, Rajabhat Kalasin University, 3 (2), 49–51.
- _____. (2014). “Establish the Research Conceptual Framework in Public Administration by the Rational Conceptual thinking”. *Phetchaburi Rajabhat Journal*, 16(1): January–June 2014: 1–19.

- _____. (2014). "A Creation of a Research Conceptual Framework for Public-Administration by Knowledge Management Methodology" *Journal of Humanities and Social Sciences*, Ubonratchathani University, 5 (2), 13-32.
- _____. (2014). "The creating of Quantitative Research Conceptual Framework of Public Administration by Literature Review. *Udonthani Rajabhat University Journal of Humanities and Social Science*, 3 (1), January-June 2014.
- _____. (2015). "The research Conceptual framework Establishment by the Grounded Theory". *VRU Research and Development Journal*. 10(3), (September-December, 2015)